

Svenska missionärer och eritreanska evangelister

HANS HÄGERDAL*

Linnéuniversitetet

Rahel Kuflu, *Bröder emellan: Identitetsformering i det koloniserade Eritrea* (Huddinge: Södertörns högskola 2018). 216 s.

Bakgrund och syfte

Möten mellan det koloniala och inhemska i kontaktzoner i olika delar av världen har varit ett ämne för intensiv forskning under senare år, ofta med en postkolonial teoretisk ingång. I detta forskningssammanhang kan Rahel Kuflus avhandling insorteras. Hon rör sig i ett fält som berör eritreansk missionshistoria åren 1890–1916 och som faller utanför traditionella missionsstudier i det att hon går ett steg vidare för att analysera religiösa och kulturella kontaktytor med hjälp av tänkare som Frantz Fanon (1925–1961) och Homi Bhabha. Tack vare greppet är det möjligt att skönja en mental avkolonisering på den afrikanska sidan snarare än att bara se den behandlade perioden som en kolonisering.

Bakgrunden är den ortodoxa kristendom, tewahdo, som funnits i det språkligt och religiöst mångskiftande Eritrea sedan 300-talet, framför allt i höglandsområdena. Kulturellt och historiskt finns bindningar till Etiopien (Abessinien), vilket före den italienska koloniseringen hade politisk makt i delar av området. Under 1800-talet uppkom en religiös väckelse, Hamasenrörelsen, med ett budskap om Bibeln som den enda vägen till Gud och kritik mot traditionell helgondyrkan. Företrädare för Hamasenrörelsen begav sig på grund av förföljelser till det eritreanska låglandet där de fick kontakt med svenska lutheranska missionärer. På grund av att Italien utropade Eritrea som koloni 1890 och införde en policy om religiös frihet, kunde företrädarna så småningom återvända till höglandet. Samtidigt skapade den koloniala situationen nya förhållanden och maktstrukturer, annorlunda från den gamla tewahdokyrkans maktordningar. Därmed öppnades en varaktig samverkan

* Professor i historia; fakultetsopponent.

mellan de eritreanska evangelisterna och de svenska sällskapen Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS) och Bibeltrogna Vänner (BV) som kan följas i viss detalj genom tryckt och otryckt källmaterial. Detta stoff är skrivet av dels svenska missionärer, dels afrikanska evangelister.

Utifrån denna samverkan resonerar författaren kring identitetsformering i samröre med missionen, men även kring förhandlingar om kulturell identitet, kvinnors synlighet eller brist på synlighet samt återupprättelse från kolonialt förtryck. Kuflu konstaterar att synen på Afrikas förflutna ofta har präglats av epistemologisk dominans, alltså att forskare med västerländsk och annan bakgrund har presenterat en förvriden och förenklad bild av kontinenten. Hon använder i stället en afrikansk-centrerad analysram, genom att studera afrikaners agens samt analysera deras ord och handlingar, med andra ord tar hon fasta på den afrikanska lokaliseringen. Syftet är att belysa motstånd och inhemsk agens hos de eritreaner som var involverade i relationer med missionärer.

Författaren använder afrikanska diasporastudier med perspektiv kring det svarta subjektets frigörelse från den vita hegemonin. Hon visar att det finns ett oupplösligt samband mellan synen på den vita västerländska nationen och skapandet av ett subjekt. Såväl den italienska kolonialmakten som de svenska missionärerna betraktade alla afrikaner som den Andre. Med inspiration från framför allt Frantz Fanon beskriver Rahel Kuflu hur den koloniala situationen medför en sorts manikeistisk, med andra ord dualistisk läsning för det koloniserade subjektet: man har ett begär att antingen ta efter kolonisatören och bli verkligen vit, eller också verkligen svart. Dock finns vägar ut ur denna läsning. Samtidigt gäller det att även synliggöra det mångfacetterade förtryck som drabbade svarta kvinnor, både genom afrikanska patriarkala strukturer och kolonialt förtryck.

Avhandlingens innehåll

Avhandlingen är uppdelad i fem huvudkapitel som täcker de fyra teman som nämnts. Det första kapitlet ger en bakgrund till Hamasenrörelsen, en historia som börjar i förkolonial tid och flyter ihop med kolonialt betingad mission. Hamasenrörelsens ledare konfronterades av tewahdokyrkan, bland annat i frågan om änglars och helgons funktioner. Olika inhemska narrativ om konfrontationen analyseras, framför allt två från 1875 och 1912, och det visas hur förståelsen av konfrontationen i den sistnämnda har kommit att färgas av den koloniala miljön. Det som var ett konverteringsnarrativ på 1870-talet förändras senare till ett avståndstagande från den italienska koloniala hegemonin genom att betona en grundläggande religiös-kulturell samhörighet.

Nästa kapitel, det andra, tar upp det fåtal afrikaner som fick tillfälle att

studera vid Johannelunds teologiska institut i Sverige. Tillbaka på afrikansk mark fann de snabbt att de befann sig i en underordnad position gentemot EFS-organisationen. Kapitlet beskriver i detalj deras dispyter med de svenska missionärerna och de strategier de använde för att få igenom sina önskemål. På motsvarande sätt visas missionärernas oro för att förlora kontrollen över de afrikanska evangelisterna, och den implicita rasism som förekom i relationerna. Här anknyts till Homi Bhabhas maktanalys om att de koloniserade tack vare sin alienering kan utveckla frigörelsestrategier. Frustration med de europeiska missionärerna skapar med andra ord en vilja hos de afrikanska evangelisterna att lösgöra sig från europeiska ordningar.

Det tredje kapitlet analyserar förhandlingar om religiösa praktiker. Det var nödvändigt att anpassa vissa yttre fromhetstecken till den gamla tewahdokyrkan för att inte evangelisternas och därmed EFS:s ställning skulle hotas. Det handlade om gudstjänstordning, sätt att döpa samt stavningen av det lokala tigréspråket. Afrikanskt motstånd mot religiösa principer som man ogillade hade i vissa fall framgång. Men sådana förhandlingar var bara möjliga så länge afrikanerna stod enade. Den europeiska hegemonin kunde slå rot medan afrikanska män jämförde sig och rivaliserade med varandra.

I det fjärde kapitlet kommer vi så till kvinnornas relativt nedtystade roll i missionsverksamheten. Traditionellt har de varit starkt underordnade den patriarkala eritreanska högländskulturen, och det är relativt svårt att spåra kvinnlig agens i missionskällorna. Dock har Rahel Kuflu kunnat analysera ett litet antal fall som belyser kvinnors diskursiva existens i skärningsfältet mellan inhemska och koloniala strukturer. Det gäller till exempel missions-skolorna som ibland mottog flickor som rymt från förtrycket i sina familjer, men även flickor som lämnat skolundervisningen. Det gäller också kvinnors upptagande av västerländska andliga sånger, en praktik som tillät dem att återfå ett mänskligt värde som berövats dem. En womanistisk läsning av källorna, alltså en analys där feminitet och kultur förstås i kombination, gör att de framstår som mindre passiva än vad en första läsning kan ge intryck av.

Det femte och sista kapitlet handlar om återupprättelse av frihetlighet och människovärde. Här står de bägge Sverigeutbildade evangelisterna Marqos Girmai och Tewolde-Medhin i fokus. Marqos Girmas dramatiska livshistoria, med bland annat en sejour som exotiskt utställningsföremål på cirkus, leder fram till hans slutliga insikt om den rasistiska behandling han utsattes för av EFS, och hans övergång till de rivaliserande BV. Tewolde-Medhin utnyttjade konkurrensen mellan missionsällskapen och skaffade sig en förhandlingsposition inom EFS. Med andra ord spåras i bägge fallen en mental avkolonisering.

Teori och perspektiv – en diskussion

Avhandlingens teoretiska styrka ligger i dess innovativa användande av postkoloniala tankegångar. Det är inte i första hand en analys av svenska missionärers paternalistiska eller fördomsfulla attityder utan snarare ett försök att spåra den afrikanska responsen. Postkoloniala teoretiker som Edward Said (1935–2003) har givit stora bidrag som påvisar eurocentrismen i den västerländska kunskapsproduktionen, men deras analyser har samtidigt medfört en paralis, en inställning att det knappast går att komma vidare bortom eurocentrism. Rahel Kuflu visar på vägar att gå vidare.

En närläsning av materialet påvisar afrikaners agens, medvetandegörande och motstånd. Hon kombinerar exempelvis Homi Bhabhas maktanalys av medvetandegörande och frigörelsestrategier med Frantz Fanons betoning på medvetenhet om sociala och ekonomiska realiteter. Hon använder även framgångsrikt agens som ett analytiskt begrepp. Undersökningar som har grundat sig på diskursanalys har ibland anklagats för att marginalisera eller förbise den mänskliga agensen. Speciellt feministiska historiker har ägnat en hel del tid åt problemet att förena diskursbegreppet och mänsklig agens, då de å ena sidan vill problematisera patriarkaliska strukturer och å andra sidan visa på kvinnor som historiska aktörer. Författaren omsätter framgångsrikt detta i sin analys av det koloniala mötet.

Samtidigt finns en fara med att tala om såväl euro- som afrocentriska förhållningssätt. Även om författaren har vissa reservationer mot det afrocentriska synsättet tycks hon ändå hysa en idé om att de diasporateorier som har torgförts av framför allt afroamerikanska forskare är giltiga för en rad olika aspekter på afrikansk historia och samhälle. På motsvarande sätt ser hon akademisk eurocentrism som ett kvarhängande problem. Mot detta kan anföras att reaktionen mot metodologisk eurocentrism vid det här laget har ganska många år på nacken – den fanns långt före Saims orientalism-tes och postkolonial forskning.

Min erfarenhet från Asienforskning är att markeringar mot eurocentrism kan leda till motreaktioner från kollegor som hävdar att man sparkar in öppna dörrar – att nästan alla seriösa forskare numera tar för givet att man måste finna en balans mellan västerländska och inhemska synsätt och materialkategorier. Men kanske vi fortfarande dras med en historiografisk skenbild: studiet av Asien är mycket mer diversifierat och specialiserat än studiet av Afrika, vilket lett till att Afrika tenderat att ses som en historisk-geografisk kategori på ett annat sätt än Asien. Sådana frågor skulle förtjänat att utvecklas. Det är till exempel en överförenkling när Kuflu skriver att den eurocentriska forskningen om Afrika är en monolit (s. 30). Det går att vara eurocentrisk på flera olika sätt då man utforskar Afrikas historia. Man kan betona Västerlandets primat och roll som förändringsfaktor, koncentrera sig

på den europeiska koloniala verksamheten, eller till och med skriva detaljerade och komplexa studier om inhemska samhällen – men göra det med ensidigt västerländska metodiska grepp.

Nära kopplad till frågan om eurocentrism är närvaron av en kolonial diskursiv formation. Rahel Kuflu hänvisar bland annat till historikern Susan Thorne som pekar på de nära banden mellan kolonialism och mission. Jag får intrycket av ett ganska entydigt västerländskt förhållningssätt till den afrikanske Andre, av en – om man så vill – diskursiv formation. Saken är dock inte så enkel. Flera nyare missionsforskare, även icke-västerländska sådana, har betonat att missionärer ofta var starkt kritiska eller till och med fientliga mot koloniala myndigheter och mot de västerländska bosättarna i kolonierna. De grundläggande intressena skilde sig ibland åt mellan mission och kolonialmakt, och missionärer mötte ofta bosättare som var religiöst likgiltiga och kunde klassas med hårdare ord än de man använde mot lokalbefolkningen. Jag har funnit en del exempel från Afrikas horn i EFS:s *Missions-Tidning*.

I ett fall från 1900 anklagas till exempel engelska kolonialtjänstemän för att aktivt hindrat svenska missionärer under en resa, vilket kontrasteras mot de lokala muslimska somaliernas hjälpsamhet: ”Man vet åtskilligt om deras råheter och grymheter, men icke tiondedelen av vad som verkligen passerar.” Forskare som Jan Aritonang har påpekat att missionärernas betoning på personlig fromhet betydde att de ville realisera Guds rike i konvertiternas hjärta snarare än att implantera sin civilisation som mål i sig självt – även om det ena i praktiken tenderade att följa det andra.¹ Frågan om kopplingen mellan missionsverksamhet och västerländska maktanspråk tangerar den postkoloniala forskningens kärnfråga, och Rahel Kuflu argumenterar väl för sitt val. Jag anser ändå att det hade funnits utrymme att behandla relationen mellan den svenska missionen och den italienska kolonialismen på ett lite mer djupgående sätt. Överhuvudtaget önskar man sig som läsare en bredare historisk kontext för att förstå de krafter som förde svenskar och eritreaner samman i en ojämlik relation.

De eritreanska evangelisternas självuppfattning och sociala klasser

En viktig fråga i avhandlingen är hur de eritreanska evangelisterna uppfattade sig själva gentemot sin omvärld. Författaren visar på ett uppslagsrikt sätt hur denna självuppfattning formades i skärningsfältet mellan tradition, religion och koloniala diskurser. Idén att man bar på en ”afrikansk” identitet var naturligtvis en långt senare utveckling. Ett förhållande som kunnat utvecklas i texten är den nakna rasism som de afrikanska evangelis-

1. Jan Aritonang & Karel Steenbrink, *A History of Christianity in Indonesia* (Leiden 2008) s. 146, 148.

terna utsattes för under sina vistelser i Sverige, vilket måste påverkat deras självuppfattning och upplevda klassificering efter hudfärg. I Rosa Holmers bok om evangelisten Tewolde-Medhin (1938) beskrivs hur han utsattes för grova trakasserier, tillmälen, förnedring och ibland också fysiskt våld, detta i motsats till den mer subtilt nedlåtande paternalism som EFS och BV stod för.²

Författaren nämner sociala klasser när hon beskriver det traditionella samhällets uppbyggnad, något som blir viktigt för förståelsen av den kristna väckelsens lokalisering. Däremot utvecklas inte klass som ett analytiskt begrepp för att studera relationerna mellan missionärer och evangelister. Så tar hon i det andra kapitlet upp EFS:s paternalistiska attityder till afrikaner och den allt tydligare ojämlikheten i sociala relationer och lönesättning. Illa förvisso, men paternalism och social nedlåtenhet var överallt förekommande i det västerländska samhället vid denna tid, kopplat till det ekonomiskt betingade klassamhälle som rådde. En del av de anförda motsättningarna skulle kunna förklaras utifrån ett tydligare klassperspektiv än vad författaren erbjuder. Klass och ras kan då ses som inbäddade i varandra. Annorlunda uttryckt kan ras bli ett sätt att legitimera klassförtryck.

Avslutande diskussion

Rahel Kuflus källor utgörs av bland annat de brev som skrevs av svenska missionärer och eritreanska evangelister. Jag kan av erfarenhet intyga att missionsbrev är ett svårbearbetat material som ofta ger upplysning om administrativa och finansiella detaljer snarare än kulturmöten. De är envist motståndskraftiga mot historikerns frågor. Här har författaren gjort en stor insats för att urskilja maktförhållanden och agens ur stoffet.

Till avhandlingens många förtjänster hör ambitionen att leta efter kvinnligt agerande eller i varje fall avtrycken av sådant i stoffet, en komplicerad metodisk balansgång med tanke på hur skugglika kvinnor faktiskt är i det tryckta och otryckta källmaterialet. Samtidigt medför de knapphändiga uppgifterna att de fall som avhandlingen tar upp ibland öppnar för mer än en tolkningsmöjlighet. Det gäller till exempel diskussionen om vissa evangelisters sätt att närma sig den vita kulturen. På sidorna 95–96 diskuterar Rahel Kuflu Marqos Girmais önskan att vinna bekräftelse genom sin likhet med européerna, och berättar om hur han gifte sig med en svensk missionär vid namn Regina. Rahel Kuflu hänvisar här till Frantz Fanon: ”jag blir älskad som en vit man ... jag äktar den vita kulturen, den vita skönheten, den vita vitheten”. Slutsatsen blir att Marqos Girmais bekräftar vithetens överordning genom sitt giftermål. En invändning blir att det finns många

2. Rosa Holmer, *Twoldo Medhen: Några bilder ur hans händelserika liv* (Stockholm 1938).

skäl till att folk gifter sig och att bekräftelseaspekten inte förefaller tydligt dokumenterad i källorna.

På sidorna 132–141 diskuteras i detalj ett skilsmässomål mellan en viss Paolos och hans hustru vilken påstods ha haft sex med en vit man, tydligen italienare. Här görs en mycket intressant kontextualisering där Rahel Kuflu beskriver det italienska konkubinatsystemet (*madamismo*), samt även den lokala sedvanerätten. Genom att Paolos, hans bror och bydomaren pekade ut kvinnan som otrogen visade de vad de tyckte om det kränkande madamismosystemet, något som leder vidare till ett resonemang som utgår från Michelle Wrights kritiska analys av Fanon och William Du Bois. Även här är dock fallet så empiriskt oklart att man undrar om det kan bära upp tolkningar om eventuella kopplingar – madamismosystemet verkar ha handlat mer om konkubinät än tillfälliga förbindelser. Icke desto mindre visar följderna av anklagelserna klart att kvinnoförtrycket i vissa fall kunde intensifieras med den nya koloniala maktordningen.

I vilket fall: En god avhandling väcker frågor och lockar till kritisk debatt, och så är fallet med Rahel Kuflus bok. Samtidigt som jag har pekat på vissa alternativa tolkningar av författarens empiri vill jag betona att avhandlingen som helhet är välskriven, grundlig och starkt teoridrivna. Författarens olika fall analyseras utifrån en uppsättning teoretiska begrepp som presenteras och diskuteras i inledningskapitlet. På det sättet undgår hon det icke obekanta ödet att slänga in teorier som sedan inte kommer till någon större användning. Vissa postkoloniala auktoriteter som Gayatri Chakravorty Spivak kunde sannolikt ha förstärkt resonemanget, men på det hela är argumenteringen övertygande. Den konkreta historiska kontextualiseringen är återhållsam, samtidigt som författaren ändå på ett intressant sätt relaterar undersökningen till eritreanska sociala, ekonomiska och kulturella strukturer under undersökningsperioden.

Balansen mellan den teoretiska ansatsen och det empiriska materialet upprätthålls mestadels. I några fall finns en viss tendens att läsa in för mycket ur ett svårbehandlat stoff. Det är förvånansvärt hur talande resultat man faktiskt kan vaska fram ur ett västerländskt präglad källstoff genom att ställa de rätta frågorna. Rahel Kuflus avhandling är med andra ord ett välkommet bidrag till den nya forskning kring mission som lämnat traditionell betoning på disseminering av religion till förmån för analys av interaktion i de zoner där processen pågår.